

КОРЕКЦІЙНО-РОЗВИВАЛЬНА СПРЯМОВАНІСТЬ ПІДРУЧНИКА З ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА

Ю. В. Рібцун,

*кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник,
Інститут спеціальної педагогіки НАПН України,
старший науковий співробітник лабораторії логопедії*

У статті висвітлено актуальність створення підручника “Образотворче мистецтво” для першого класу загальноосвітніх навчальних закладів для дітей із тяжкими порушеннями мовлення (ТПМ), розробленого відповідно до авторської концепції художньо-мовленнєвого розвитку, навчання та виховання учнів із ТПМ і навчальної програми “Образотворче мистецтво” (1 клас); розкрито його корекційно-розвивальну спрямованість на прикладі змістового наповнення уроків у мотиваційно-стимулюючій, інформаційно-оптимізуючій, інформаційно-закріплюючій та практично-операційній частинах шляхом компенсації мовленнєвих порушень за рахунок активізації зорового, тактильного, рухового та слухового аналізаторів.

Ключові слова: першокласники з тяжкими порушеннями мовлення; підручник з образотворчого мистецтва; корекційно-розвивальна спрямованість.

Постановка проблеми. У всьому світі, зокрема і в Україні, однією з найголовніших психолого-педагогічних проблем є значне збільшення кількості дітей, які мають труднощі у навчанні. Серед них численну категорію складають школярі із тяжкими порушеннями мовлення (ТПМ) (загальним недорозвитком мовлення, складними формами дизартрії, ринолалії, заїкання). Первинні мовленнєві вади, переважно обумовлені органічною недостатністю центральної нервової системи, поєднуються з вторинними порушеннями вищих психічних функцій (сприймання, уваги, пам’яті різних модальностей, мислення), незрілістю емоційно-вольової сфери, що обумовлює наявність в учнів значних труднощів у навчанні, особливо у засвоєнні предметів мовного циклу (Е. Данілавічюте, А. Колупаєва, Р. Лалаєва, Л. Лопатіна, Ю. Рібцун, О. Російська, О. Соболева, Є. Соботович, В. Тарасун, Н. Чередніченко та ін.). Це потребує продуманої організації та реалізації корекційно-розвивальної спрямованості освітнього процесу, особливо з першокласниками, коли закладається основа всієї подальшої навчальної діяльності.

У першому класі школи для дітей із ТПМ саме навчальний предмет “Образотворче мистецтво” має найбільш дієву та багато-

варіативну корекційно-розвивальну спрямованість, адже дає змогу скомпенсувати наявні в учнів мовленнєві порушення за рахунок зорового (розгляд картин та ілюстрацій), тактильного (обстеження предметів різної форми та фактури), рухового (оперування художніми матеріалами та інструментами), слухового (слухання розповіді вчителя) аналізаторів. Усе це має бути передбачено змістовим наповненням як програмного, так і відповідного навчально-методичного забезпечення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науково-теоретичний аналіз літературних джерел із питань методики викладання образотворчого мистецтва в загальноосвітніх навчальних закладах виявив значну кількість напрацювань у цій сфері як теоретичного (монографії, навчально-методичні посібники тощо), так і практичного (підручники, робочі зошити, методичні рекомендації) спрямування (О. Коротеєва, Ю. Погоніна, М. Ростовцев, С. Сергєєв, Н. Сокольникова, І. Чумеріна, Є. Шорохов та ін.). Однак дослідження, присвячені розкриттю спеціальної методики викладання образотворчого мистецтва у загальноосвітніх навчальних закладах для дітей із тяжкими порушеннями мовлення, розвитку художньо-мовленнєвої діяльності учнів із ТПМ повністю відсутні, так само як і відповідні підручники.

Формулювання цілей статті. Мета статті полягає у висвітленні корекційно-розвивальної спрямованості авторського підручника з образотворчого мистецтва для першокласників із тяжкими порушеннями мовлення на прикладі змістового наповнення уроків.

Виклад основного матеріалу. Розроблений нами підручник “Образотворче мистецтво” для першого класу загальноосвітніх навчальних закладів для дітей із тяжкими порушеннями мовлення разом із навчальним посібником для педагога та робочим зошитом для учня являють собою єдиний комплект, який повністю відповідає змісту авторської концепції художньо-мовленнєвого розвитку, навчання та виховання учнів із ТПМ і навчальної програми “Образотворче мистецтво” [1], затвердженої МОН України (наказ № 750 від 24.06.2015 р.).

У змістове наповнення підручника гармонійно вплетені два ігрові персонажі – хлопчик Олівчик і дівчинка Веселочка. Саме вони шляхом прямих звертань чи прохань по допомогу пропонують учням із ТПМ відповідати на те чи інше запитання, виконувати певне завдання, а вчитель виступає ніби посередником між персонажами та школярами. Кожен урок підручника має свою цікаву назву, що відображає суть навчального матеріалу, який вивчається, та висвітлює корекційно-розвивальну спрямованість роботи, охоплюючи фонетико-фонематичну, лексичну та граматичну складові мовлення.

Уроки в підручнику мають певну логіку побудови, де умовно виокремлюються такі частини: а) мотиваційно-стимулююча (уведення в тему); б) інформаційно-оптимізуюча (опора на наявні знання); в) інформаційно-закріплююча (розширення та закріплення отриманих знань); г) практично-операційна (втілення отриманих знань у практичній зображувальній діяльності).

Кожен урок розпочинається узагальнюючою, простою у синтаксичному плані та доступною для розуміння школярами із важкими порушеннями мовлення фразою, яка підводить учнів до вивчення відповідної теми. Зокрема, під час вивчення теми “Кожна із ліній характер свій має” вчитель починає урок словами: “Навколо нас безліч предметів, які можна зобразити за допомогою різноманітних ліній”, – таким чином поступово формуючи у школярів мистецьке бачення.

Звертання до наявного досвіду першокласників із ТПМ допомагає їм краще зрозуміти логічні ланцюжки між вже вивченим і ще незаним та встановити причинно-наслідкові зв'язки. Так, на уроці “У скульптора-художника руки золоті” педагог пропонує: “Розглянь зображені предмети. Покажи та назви спочатку пласкі, а потім об'ємні предмети. На яку площинну (об'ємну) геометричну фігуру схожий кожен предмет?”.

Далі йде знайомство з новим матеріалом, яке репрезентоване переважно у формі вірша, де жирним шрифтом виділені мистецькі поняття, а курсивом – лексеми, які виступають ключовими словами або потребують уточнення чи пояснення значення. У виділених словах позначено наголос і підкреслено ті букви, які позначають складні у вимові звуки (задньоязикові, свистячі, шиплячі, сонорні приголосні). Наприклад, на уроці “Чарівні перетворення композиції” школярі із ТПМ слухають наступний вірш:

Вміло художник малює картину,
Він **композицію** творить єдину.
Різні предмети тут *подружились*,
Дружбі вони у художника вчились.

Юлія Рібцун

Учні знайомляться з мистецьким поняттям “композиція”, вправляються у його поскладовій вимові, акцентовано вимовляючи при цьому звуки [к], [з], [ц']. Лексема “подружились” у даному випадку виступає синонімом до слова “композиція” та допомагає ще яскравіше і доступніше для розуміння першокласниками із ТПМ розкрити його суть. Одночасно учні закріплюють правильну вимову приголо-

сних [р], [ж], [л], [с’]. Саме на такому прикладі школярі із тяжкими порушеннями мовлення на практичному рівні усвідомлюють багатозначність слова “подружились” і переконуються, що товаришувати можуть не лише люди, а й предмети на картині.

Робота з ілюстративним матеріалом (предметні, сюжетні зображення, виконані у різних техніках, ілюстрації, картини, фотографії) передбачає спочатку цілісне, а згодом поелементне зорове сприймання та аналіз ілюстрації чи картини із подальшою змістовою деталізацією за запитаннями педагога.

Такий вид роботи дає змогу зацентувати увагу учнів із ТПМ на граматичній складовій мовленнєвої діяльності, зокрема на правильному вживанні числових, родових і відмінкових закінчень іменників та прикметників, часових, родових і видових формах дієслів. Так, на уроці “Озирнись, поглянь навколо” педагог звертається до школяра: “Веселочка пропонує тобі розглянути зображення. Покажи, де пензлик, а де пензлики. Де малюють пензликом? Що малюють пензликом? Що намальовано кольоровими олівцями? На чому малюють пензликом?”.

Одночасно з опорою на ілюстративний матеріал продовжується лексична робота, зокрема з диференціації значень семантично схожих лексем. Так, на уроці “Помічники художника-графіка” педагог зауважує: “Художники використовують у своїх картинах точки, а ми, записуючи речення, найчастіше ставимо в його кінці крапку” і пропонує: “Поглянь, які картини створюють художники за допомогою звичайних точок”, спонукає до фантазування: “А що б намалював (-ла) точками ти?”.

Далі вчитель, використовуючи різноманітні ігрові та практичні завдання, закріплює та поглиблює знання школярів із певної теми. Саме в цій частині уроку відбувається найбільш розгорнута мовленнєва робота з опорою на всі види аналізаторів. Зокрема, вивчаючи тему “Кожна із ліній характер свій має”, першокласники із ТПМ чують від учителя пояснення: “Пряма лінія йде прямо. Хвиляста лінія нагадує хвилю. Олівчик пропонує тобі рухом руки показати пряму та хвилясту лінії. Веселочка просить тебе знайти в картинах художників довгі та короткі, прямі та хвилясті лінії”. Школярі опановують розумінням і вживанням антонімічних пар якісних прикметників: “Лінії бувають дуже різні. Товстим олівцем можна провести товсту лінію, тонким – тонку. Довгі та короткі лінії можна проводити будь-якими олівцями. Знайди і покажи товсту (тонку) лінію, довгу (коротку)”.

На уроці “У скульптора-художника руки золоті” школярі з ТПМ починають розуміти етимологію слів, опановують елементарними

навичками словотворення: “Веселочка знає такі гриби: опеньки, піддубники, підберезники, підосичники, але чому саме так їх називають, вона не знає. Може ти їй підкажеш? Ти напевно здогадався (-лась), що опеньки ростуть на і коло пеньків, тому їх і назвали о-пеньки. А під-дуб-ники?”.

На уроці “Жовте листя опадає” педагог запитує: “Силуети яких дерев ти бачиш?”, пропонує дібрати до відносних прикметників відповідні іменники: “Я почну, а ти продовж: могутній ... (дуб), висока ... (тополя), струнка ... (береза), колюча ... (ялинка)”, цікавиться: “В якого дерева найтовщий стовбур? А найтонший? Яке дерево найвище? А найнижче? Яке дерево не має листя?”.

На уроці “Чарівні перетворення композиції” учні закріплюють низку видо-родових понять (“одяг”, “меблі”, “взуття”, “фрукти”), вправляються у практичному вживанні простих прийменникових конструкцій: “Олівчик пропонує тобі розглянути і назвати предмети. Зверни увагу на їх колір і розташування. Про які предмети можна сказати, що вони утворюють композицію? Чому? Як можна назвати кожну групу предметів одним словом? Як назвати предмети, які взувають восени? (Осіньне взуття). Де стоїть посуд? (На таці). Де лежать фрукти? (У фруктовниці)”.

Учні із ТПМ на практичному рівні знайомляться із синонімами на позначення самостійних частин мови. Зокрема, під час вивчення теми “Озирнись, поглянь навколо” педагог пояснює: “Слово “зобразити” означає те саме, що і “намалювати”; слово “зображення” — те саме, що і малюнок”, пропонує: “Вимовляючи слово “зобразити”, слідкуй за вимовою звуків [з] і [р], а в слові “намалювати” не забувай правильно вимовляти звук [л’]”.

Кожному практичному виконанню завдання у робочому зошиті передує підготовча робота із залученням різних аналізаторів. При цьому учні з ТПМ можуть працювати як у парах, так і колективно, таким чином формуючи уміння домовлятися, діяти злагоджено, використовуючи, якщо можливо, фонетично та лексично правильне діалогічне мовлення. Зокрема, на уроці “Скільки форм навколо нас” педагог перед зображенням у зошиті предметів різної форми пропонує: “Нехай твій (-оя) сусід (-ка) по парті візьме в руки картонні площинні фігури та даватиме тобі по одній. Чи зможеш ти на дотик із заплющеними очима впізнати ці фігури та назвати їх?”.

Працюючи у робочому зошиті, школярі з ТПМ розповідають про виконання тематичного завдання на рівні практичної зображувальної діяльності, по можливості використовуючи елементарне коментувальне мовлення та вживаючи вивчену на уроці мистецьку термінологію.

На уроці “У скульптора-художника руки золоті”, готуючись до ліплення грибів із пластиліну, першокласники з ТПМ переконуються у багатозначності лексем “ніжка” та “шапочка”, важливості дотримання правил безпечної поведінки під час збирання та вживання грибів: “Веселочка цікавиться: що є у гриба? В кого (чого) ще є ніжка (-и)? (У меблів, у дітей, ляльок, деяких тварин). У яких тварин є ніжки? (У оленя, косулі, кози, вівці, свині). Шапочка є у гриба, у жолудя, а у тебе шапочка є? Олівчик пропонує тобі розглянути зображення грибів і запитує: чи знаєш ти їх назви? Які з цих грибів їстівні, а які – отруйні?”.

Таким чином, кожна з частин запропонованих уроків підручника “Образотворче мистецтво” має специфічну корекційно-розвивальну спрямованість.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Створений нами підручник на основі моделі діалогової стратегії педагогічної взаємодії, засобом використання ігрових персонажів, введенням елементів пошуково-дослідницької діяльності та проблемного навчання шляхом розігрування і розв’язання художньо-мовленнєвих ситуацій, стимулює роботу обох півкуль головного мозку школярів, формує творчий потенціал і ціннісне ставлення учнів із ТПМ до навколишнього світу, здійснює мовленнєвий, емоційно-духовний та естетично-моральний розвиток, активізує художньо-естетичне сприймання, образне мислення, фантазію, інтуїцію, удосконалює просторову орієнтацію, ручну та дрібну моторику, збагачує емоційно-чуттєвий, мовленнєвий і когнітивний досвід, виховує естетичний смак, спонукає до розгортання теоретичного рефлексивного художньо-мистецького мислення. Для того, щоб корекційно-розвивальна спрямованість освітнього процесу й надалі була ефективною та дієвою, необхідно продовжити розробку підручників з образотворчого мистецтва для початкової ланки школи.

Література

1. Рібцун Ю. В. Навчальні програми “Образотворче мистецтво” (підготовчий, 1–4 класи) : комплект навч. прогр. для підгот., 1–4 кл. спец. загальноосв. навч. закл. для дітей із тяжкими порушеннями мовлення / за ред. Е. А. Данілавічюте. – К. : ДП “Укртехінформ”, 2015. – 88 с.
2. Рібцун Ю. В. Окремі аспекти реалізації психолінгвістичного підходу при розробці змісту художньо-мовленнєвого навчання дітей із тяжкими порушеннями мовлення / Ю. В. Рібцун // Актуальні проблеми педагогічної освіти: європейський і національний вимір : матеріали І Міжнар. наук.-практ. конф. (Луцьк, 3–5 черв. 2016 р.) / А. В. Лякішева (заг. ред.), П. М. Гусак, І. М. Брушневська та ін. – Луцьк : ФОП Покора І. О., 2016. – С. 111–115.

3. Рібцун Ю. В. Практична реалізація художньо-мовленнєвої діяльності шляхом створення підручника з образотворчого мистецтва для дітей із тяжкими порушеннями мовлення / Ю. В. Рібцун // Актуальні питання освіти і науки : матеріали II Міжн. наук.-практ. конф. (Харків, 10–11 лист. 2015 р.). – Х. : ХОГОКЗ, 2015. – С. 193–198.

References

1. Ribtsun Yu. V. Navchalni prohramy “Obrazotvorche mystetstvo” (pidhotovchyi, 1–4 klasy) : komplekt navch. prohr. dlia pidhot., 1–4 kl. spets. zahalnoosv. navch. zakl. dlia ditei iz tiazhkymy porushenniamy movlennia / za red. E. A. Danilavichitue. – K. : DP “Ukrtekhinform”, 2015. – 88 s.
2. Ribtsun Yu. V. Okremi aspekty realizatsii psyhholinhvistychnoho pidkhdodu pry rozrobtsi zmistu khudozhno-movlennievoho navchannia ditei iz tiazhkymy porushenniamy movlennia / Yu. V. Ribtsun // Aktualni problemy pedahohichnoi osvity: yevropeiskyi i natsionalnyi vymir : materialy I Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (Lutsk, 3–5 cherv. 2016 r.) / A. V. Liakisheva (zah. red.), P. M. Husak, I. M. Brushnevska ta in. – Lutsk : FOP Pokora I. O., 2016. – S. 111–115.
3. Ribtsun Yu. V. Praktychna realizatsiia khudozhno-movlennievoi diialnosti shliakhom stvorennia pidruchnyka z obrazotvorchoho mystetstva dlia ditei iz tiazhkymy porushenniamy movlennia / Yu. V. Ribtsun // Aktualni pytannia osvity i nauky : materialy II Mizhn. nauk.-prakt. konf. (Kharkiv, 10–11 lyst. 2015 r.). – Kh. : KhOHOKZ, 2015. – S. 193–198.

Рибцун Ю. В.

КОРРЕКЦИОННО-РАЗВИВАЮЩАЯ НАПРАВЛЕННОСТЬ УЧЕБНИКА ПО ИЗОБРАЗИТЕЛЬНОМУ ИСКУССТВУ

В статье освещена актуальность создания учебника “Изобразительное искусство” для первого класса общеобразовательных учебных заведений для детей с тяжелыми нарушениями речи (ТНР), разработанного в соответствии с авторской концепцией художественно-речевого развития, обучения и воспитания учащихся с ТНР и учебной программой “Изобразительное искусство” (1 класс); раскрыта его коррекционно-развивающая направленность на примере содержательного наполнения уроков в мотивационно-стимулирующей, информационно-оптимизирующей, информационно-закрепляющей и практически-операционной частях путем компенсации речевых нарушений за счет активизации зрительного, тактильного, двигательного и слухового анализаторов.

Ключевые слова: первоклассники с тяжелыми нарушениями речи; учебник по изобразительному искусству; коррекционно-развивающая направленность.

Ribtsun J.

CORRECTIONAL-DEVELOPING DIRECTIONS OF TEXTBOOKS ON FINE ARTS

The article deals with the relevance of the “Fine Arts” textbook. The textbook is designed to work with first-graders with severe speech disorders. The basis of the textbook “Fine Arts” was the author’s concept of art, speech development, training and education of students with severe speech disorders. The textbook is designed for the training program “Fine Arts” (1 class). The article discloses methods of correction and development of speech of schoolboys at lessons of the fine arts. In each part of the lesson is working on the formation and perfection of diction, vocabulary, grammar, and connected speech. Securing pronunciation of sounds occurs during the naming of artistic terminology. Expanding vocabulary is carried out by clarifying the meaning of words. The vocabulary in lessons of the fine arts is enriched with synonyms, antonyms, ambiguous words. Grammar formation occurs during the students’ answers to questions. Students practiced in the right-hand number, gender, case of nouns and adjectives, number, gender and type of verbs. Performing practical tasks is accompanied by commenting connected speech. Thus the integrity of the system is carried out correction of speech disorders by enhancing visual, tactile, auditory and motor analyzers.

Key words: first-graders with severe speech disorders; tutorial on the fine arts; correction and developing directions.

УДК 373.3.016:51

ПРОЦЕС ПІДРУЧНИКОТВОРЕННЯ З ЧИТАННЯ (ЛІТЕРАТУРНОГО ЧИТАННЯ) В УМОВАХ ДЕРЖАВНОГО СУВЕРЕНІТЕТУ УКРАЇНИ

О. Я. Савченко,

*доктор педагогічних наук, професор,
дійсний член НАПН України*

У статті проаналізовано процес підручникотворення з предмета читання (літературне читання) упродовж зазначеного періоду; обґрунтовано чотири етапи, які розмежовано відповідно до змін, які відбувалися у законодавчо-нормативній базі функціонування початкової освіти та цілях і завдань освітньої галузі державного стандарту “Мови і літератури”. Розкрито теоретичні засади підручників, створених різними авторами, запропоновано